

МИХАИЛ АФАНАСЈЕВИЧ БУЛГАКОВ

Живот господина Де Молијера

Превела
НАДА УЗЕЛАЦ

БУКФОРТ

Пролої

Разговарам с бабицом

Шта ће ме спречити да, смејући се,
говорим истину?

Хорације

Молијер је био славни писац фран-
цуских комедија за владе Луја XIV.

Антиох Кантемир

Нека бабица, изучивши свој занат у Породилишном дому Божијем у Паризу, под руководством чувене Лујзе Буржоа, примила је 13. јануара 1622. године, од љупке госпође Поклен, девојачко Кресе, прво дете, недоношче мушког пола.

Са сигурношћу могу да кажем да би она, кад би ми само успело да честитој примаљи објасним кога наине она прима, могуће, од узбуђења нанела некакво зло новорођенчету, а тиме, уједно, и Француској.

И ево: на мени је кафтан с огромним џеповима, а у мојој руци није челично него гушчије перо. Преда мном пламте воштане свеће и мозак ми гори.

– Милостива! – говорим ја. – Опрезније окрећите новорођенче! Не заборавите да је рођен пре времена. Смрт тог новорођенчета значила би тежак губитак за вашу земљу!

– Боже мој! Госпођа Поклен родиће друго.

– Госпођа Поклен никад више неће родити таквог, и никаква друга госпођа за још неколико векова таквог неће родити.

– Запрепашћујете ме, милостиви!

– Ја сам и сâм запрепашћен. Имајте у виду да ћу вас, по истеку три века, у далекој земљи, помињати само због тога што сте ви сина господина Поклена држали у рукама.

– Држала сам у рукама и много угледнију новорођенчад.

– Шта подразумевате под речју угледан? Ово новорођенче постаће угледније од вашег краља Луја XIII, који сад влада, постаће чувеније од следећег краља, а тог краља, милостива, назваће Луј Велики или Краљ сунце! Добра госпођо, има једна дивља земља, ви је не знате, то је Московија, хладна и страшна земља. У њој нема просвећености и насељена је варварима, који, за ваше уво, говоре страним језиком. Дакле, ето, чак и у ту земљу ускоро ће продрети речи оног, кога ви сад примате. Некакав Пољак, дворска будала цара Петра Првог, само не с вашег него с немачког језика, превешће их на варварски језик.

Дворска будала ће, прозвана краљем самоједа, шкрипећи пером, написати неспретне редове:

„ГОРЖИБИС. Јест нужно дати великије паре за ваша лица обичнаја. Каште ми нешто мало шта учинисте оној господи коју ја вама показивах и ко-

ја, видим, одлази из двора мог с тако великим сти-дом...“

Преводилац руског цара тим необичним речима пожелеле да пренесе речи вашег новорођенчета из комедије „Смешне прециозе“.

„ГОРЖИБИС. Па, стварно, треба дакле траћи-ти новац на то да измажу себи лица! Боље кажите шта сте учинили оној господи, да од вас изађу она-ко хладног изгледа...“

У „Опису комедијама, којих таквих има у Државној посланичкој наредби из маја, пре дана 30, 1709. године“, забележени су, између осталог, и овакви комади: бурлеска „О доктору истученом“ (она је и „Доктор против воље“) и други, „Род Херкулов, и у њој главна личност Јупитер“. Ми их препознајемо. Први је „Силом лекар“ – комедија истог тог вашег новорођенчета. Други – „Амфитрион“ – његов такође. То је онај исти „Амфитрион“, којег ће 1668. године одиграти сјор¹ Де Молијер и његови комедијанти, у Паризу, у присуству Петра Иванова Потјомкина, посланика цара Алексеја Михајловича.

И тако, ви видите да ће Руси сазнати о том човеку, кога ви прихватате, већ у том веку. О, споне времена! О, токови просвећења! Дететове речи превешће на немачки језик. Превешће их на енглески, на италијански, на шпански, на холандски. На дански, португалски, пољски, турски, руски...

– Зар је то могуће, милостиви?

– Не прекидајте ме, милостива! На грчки! На новогрчки, хоћу да кажем. Али и на старогрчки. На

¹ Галицизам, од фр. *sieur*, господин у смислу титуларног обраћања.

мађарски, румунски, чешки, шведски, јерменски, арапски...

– Милостиви, ви ме запрепашћујете!

– О, у томе нема ничег запрепашћујућег! Могао бих да вам наведем десетине писаца, преведених на стране језике, док они не заслужују чак ни да их штампају на матерњем језику. Али овог ће не само превести него ће о њему самом почети да пишу комаде, а само ваши сународници написаће их на десетине! Такве комаде писаће и Италијани, а од њих – Карло Голдони, који се, како су говорили, и сам родио уз аплауз муза, а и Руси.

Не само у вашој земљи него и у другим земљама, састављаће комаде, који подражавају његове и писаће адаптације тих комада. Научници из разних земаља написаће детаљне студије његових дела и, корак по корак, потрудиће се да проуче његов тајанствени живот. Они ће вам доказати да ће овај човек, који сад у вашим рукама даје једва некакве знаке живота, утицати на многе писце будућих векова, укључујући и оне, вама непознате, али мени познате, као што су моји сународници Грибоједов, Пушкин и Гогољ.

Ви сте у праву: из огња ће изаћи неозлеђен онај,

Коме с вама дан да проведе успе,

Да удише ваздух исти

И у њему разум остане читав.

Напоље из Москве! Овамо ми се више не иде.

Бежим, не осврћући се, идем да по свету тражим

Где за осећање увређено постоји кутак!

Ово су редови из финала комада мог сународника Грибоједова „Невоље због памети“.

А ја, као жртва лукавства и издаје,
Остављам заувек те зидине кобне,
Тај бездан паклени, где царује разврат,
Где је ближњи ближњему – непријатељ љут,
а не брат!

Полазим да потражим кутак у крају, далеко
одавде,

Где се може некако бити поштен човек!

А ово су редови из финала комада „Мизантроп“, тог самог Поклена, у преводу руског аутора Фјодора Кокошкина (1816. год.).

Има ли сличности између тих финала? Ах, боже мој, ја нисам зналац! Нек о томе расправљају учењаци! Они ће вам испричати о томе колико Грибоједовљев Чацки личи на Алцеста-Мизантропа, и о томе због чега Карла Голдонија сматрају учеником тог истог Поклена, и о томе како је дечак Пушкин подражавао тог Поклена, и много других паметних и занимљивих ствари. Ја се у свему томе лоше сналазим. Мене то уопште не занима!

Мене занима друго: комаде мога јунака играће током три века на свим позорницама света и не зна се кад ће престати да их играју. Ето шта мене занима! Ето какав ће се човек развити из тог новорођенчета!

Да, хтео сам да кажем о комадима. Изузетно поштована дама, госпођа Аурора Дидеван, уосталом, познатија под именом Жорж Санд, биће међу онима који ће писати комаде о мом јунаку.

У финалу тог комада Молијер, устајући, каже:

– Да, ја хоћу да умрем код куће... Хоћу да благословим своју кћерку.

И принц Конде, прилазећи му, изговара реплику:

– Ослоните се на мене, Молијеру!

Такође глумац Дипар, кога у време Молијерове смрти, узгред буди речено, неће бити на свету, ридајући, кличе:

– О, изгубити јединог човека кога сам икад волео!

Даме пишу дирљиво, с тим се ништа не може! Али ти, мој сироти и окрвављени мајсторе! Ти нигде ниси хтео да умиреш, ни код куће ни изван куће! Па и тешко да си, кад ти је из уста шикнула река крви, показивао жељу да благословиш своју мало коме занимљиву кћерку Мадлену!

Ко пише дирљивије од дама? Једино неки мушкарци: руски аутор Владимир Рафаилович Зотов даће не мање осећајно финале.

– Краљ иде. Он хоће да види Молијера. Молијеру! Шта је с вама?

– Умро је.

И принц, потрчавши у сусрет Лују, узвикује:

– Господару! Молијер је умро!

А Луј XIV, скинувши капу, каже:

– Молијер је бесмртан!

Шта може да се каже против ових последњих речи? Да, заиста, човек који живи већ четврти век, несумњиво је бесмртан. Али цело питање је у томе да ли је краљ то признавао?

У опери „Аретуза“, коју је компоновао господин Камбре, било је објављено овако:

– Богови владају небом, а Луј – земљом!

Тај који је владао земљом, капу ни пред ким, никад, изузев пред дамама, није скидао и умирућем Молијеру не би дошао. И он стварно није дошао, као што и никакав принц није дошао. Тај који је владао земљом, бесмртним је сматрао себе, али у томе је, верујем, грешио. Он је био смртан, као и сви, па према томе – слеп. Да није био слеп, он би, можда, и дошао умирућем, због тога што би у будућности видео занимљиве ствари и, могуће, пожеleo да буде уведен у истинску бесмртност.

Он би на оном месту, у данашњем Паризу, где се под оштрим углом састају улице Ришељеа, Терезе и Молијера, угледао непомичног човека, како се ди између стубова. Испод тог човека – две жене од светлог мрамора са свицима у рукама. Још ниже, испод њих – лавље главе, а испод њих – пресахла шоља фонтане.

Ево њега – препреденог и заносног Гала, краљевског комедијанта и драматурга! Ево њега – с бронзаном периком и с бронзаним машнама на ципелама! Ево њега – краља француске драматургије!

Ах, госпођо моја! Шта ми ви то причате о некаквој угледној новорођенчади коју сте некад држали у рукама! Схватите да је ово дете, које ви сад примате у Покленовој кући, нико други него господин Де Молијер! Аха! Разумели сте ме? Онда будите опрезни, молим вас! Кажите, је л' вриснуо? Дише ли?

Он живи.

1.

У мајмунској кући

Дакле, око 13. јануара 1622. године, у Паризу, код господина Жан-Батиста Поклена и његове супруге Марије Поклен-Кресе појавио се слабуњави првенац. Петнаестог јануара крстили су га у цркви Светог Еустафија и у очеву част назвали га Жан-Батист. Суседи су честитали Поклену, а у еснафу тапетара сазнало се да се на свету родио још један тапетар и трговац намештајем.

Сваки архитекта има своје фантазије. На угловима пријатне двоспратне куће с оштрим кровом на две воде, која се налазила на углу улица Светог Онорија и Старих Бања, градитељ из XV века поставио је дрвене представе поморанциног дрвећа, с уредно подсеченим гранама. По том дрвећу, у низу су се протезали мајмунчићи, који су откидали плодове. Само по себи разуме се да је, код Парижана, кућа одмах добила надимак мајмунска кућа. И скупо су касније комедијанта Де Молијера стајали ти репати мајмуни! Не једном су добронамерни говорили о томе да ничег необичног нема у каријери старијег сина честитог Поклена, сина који је постао лакрдијаш. Шта и да се тражи од човека, одраслог

у друштву мајмуна који се кревеље? Свеједно, у будућности се комедијант није одрекао својих мајмуна и већ је на заласку живота, смишљајући свој грб, који му је не зна се због чега био потребан, приказао на њему своје репате пријатеље, чуваре очеве куће.

Та кућа налазила се у најбучнијој трговачкој четврти у центру Париза, недалеко од Новог моста. Ту кућу поседовао је, и у тој кући је живео и трговао дворски тапетар и декоратер, Жан-Батист, отац.

Временом је тапетар добио још једно звање – собар Његовог величанства, краља Француске. И то звање не само да је часно носио него га је и наследним путем осигурао свом старијем сину Жан-Батисту.

Прносила се гласина да се Жан-Батист, отац, осим што је трговао фотељама и тапетама, бавио и давањем новца у зајам уз високе камате. Не видим у томе ништа недостојно пословног човека! Али зли језици тврдили су да је Поклен-отац донекле претеривао у смислу камата и да је, наводно, драматург Молијер, кад је описивао одвратног тврдицу Арпагона, приказао у њему свог рођеног оца. Арпагон је био онај који је једном од својих клијената покушао да за новац утрапи којекакву старудију, укључујући и сеном пуњеног крокодила, који је, по мишљењу Арпагона, могао да се окачи на таваницу као украс.

Нећу да верујем тим празним причама! Драматург Молијер није оскрнавио успомену на свог оца, па ни ја не намеравам да је оскрнавим!

Поклен-отац био је прави трговац, виђени и уважени представник свог честитог еснафа. Он је трговао, а изнад улаза у мајмунску радњу вијорила се честита застава с ликом опет тог истог мајмуна.

У мрачном приземљу, у радњи, мирисало је на боје и вуну, у каси је звецкао новац, и целог дана ту је надирао свет да бира тепихе и тапете. И долазили су код Поклена-оца и буржуји и аристократе. А опет у радионици, која је прозорима гледала на двориште, у стубовима се дизала масна прашина, биле су наслагане столице, ваљали се комади дрвета за намештај, отпаци коже и тканине, а у том хаосу Покленови мајстори и калфе промицали су, куцкали чекићима, кројили ножевима.

У собама на првом спрату, изнад заставе, владала је мајка. Тамо се чуло њено непрестано кашљуцање и шуштање њених гроденапл¹ сукњи. Марија Поклен била је добростојећа жена. У њеним орманима лежале су скупоцене хаљине и комади фирентинских тканина, рубље од најтањег платна, у комодама су се чували колијеи², наруквице с дијамантима, перле, прстење с брилијантима, златни сатови и скупocen сребрни прибор за јело. Молећи се, Марија је пребирала по бисерним бројаницама. Читала је Библију, и чак, у шта мало верујем, грчког аутора Плутарха у скраћеном преводу. Била је тиха, љубазна и образована.

Већина њених предака били су тапетари, али се међу њима нашло и људи других професија, на пример, музичара и адвоката.

Тако се, ето, у горњим собама мајмунске куће шеткао плавокоси дечак дебелих усана. То је и био старији син Жан-Батист. Повремено се он спуштао у радњу и у радионице, ометао калфе у послу, за-

¹ Од фр. *gros*, врста свилене тканине, која се први пут користила у Напуљу, одакле потиче и назив.

² Од фр. *collier*, огрлица тик уз врат.

Окултне способности Михаила Булгакова

У лето 1932. године, Михаил Булгаков добио је понуду да за серију „Животи знаменитих људи“,¹ напише књигу о Молијеру. У том тренутку је, добро изучивши историјски и литерарни материјал, већ завршио комад „Кабала фарисеја“ („Молијер“), који је после великих искушења постављен на сцену МХАТ-а,² али рад на биографији великог драматурга захтевао је ново, детаљније изучавање Молијеровог живота. О томе имамо сведочанство у његовом писму упућеном пријатељу Павелу Сергејевичу Попову, 4. августа 1932. године:

Драги пријатељу, Павеле Сергејевичу,

Чим Жан-Батист Поклен де Молијер мало пусти моју душу и мало ми се разбистри глава, са жаром ћу почети да Вам пишем.

Биографија – 10 листова – па још по припеци – па још и у Москви!...³

¹ „Животи знаменитих људи“ била је серија уметничко-биографских књига, основана на иницијативу Максима Горког, а излазила је од 1933. до 1938. године.

² Комад је убрзо скинут с репертоара.

³ Једанаестог јула 1932. године Булгаков потписује уговор за књигу *Живойі іосіодина де Молијера* за серију

А Ви бисте желели да пишем о озбиљним и важним стварима, што је немогуће када су на столу Girmarest,¹ Despois² и други страни туристи...³

Рад на књизи о Молијеру захтевао је од Булгакова проучавање руских и француских историјских и књижевних извора, као и проучавање прилика у друштву и култури 17. века. Очигледно, он је желео да свог јунака и његово окружење представи јасно, да се уживи у њега. Сачувано је његово писмо од 14. јануара 1933. године, упућено брату Николају у Париз:

Драги Коља!

Надам се да си жив и здрав...

Сада завршавам велики посао – биографију Молијера.

Много би ме задужио ако би одвојио слободан тренутак и макар летимице бацио поглед на споменик Молијеру (Молијерова фонтана) у Улици Ришељеа.

Потребан ми је тачан опис садашњег изгледа овог споменика, према приближно овој схеми:

Материјал и боја Молијерове статуе.

Материјал и боја жена у подножју.

Да ли тече вода у овој фонтани (лавље главе при дну).

„Животи знаменитих људи“ уз обавезу да је преда до 1. фебруара 1933. године.

¹ Аутор прве познате биографије Молијера: Гирма-рест. *Vie de Molière*. Paris, 1705.

² Eugène Despois, *Le Théâtre français sous Louis XIV*. Paris, 1882 (Ежен Депоа, Француско позориште за време Луја XIV).

³ Очигледно се ово односи на стране туристе из *Мајсјора* и *Марјарије*, Воланда и његову свиту.

Назив места (улица, раскрснице у наше време, где је окренуто Молијерово лице, на коју зграду гледа).

Ако си у могућности, извести ме о томе ко се од значајних Француза – молијериста, сада налази у Паризу. Било би добро да знам једно или два презимена ових правих молијериста, а не дилетаната, као и њихове адресе.

Ако би ми испунио молбу, олакшао би ми мој тежак посао.

Наравно, као и увек, обећавам да ћу ти потанко писати о свом животу, и мислим да ћу после 1. фебруара то и успети, будући да ми је у помоћ притекао тежак замор. Треба да предам „Молијера“ 1. фебруара и да се, по свему судећи, на дуже време одрекнем списатељског рада...

Н. А. Булгаков не само да је савесно испунио братовљеву молбу, него је и послао фотографију споменика. Његов опис је постао нека врста оквира за књигу – њиме се завршавају Пролог и Епилог и поставља општи тон наратије, лична интимна визија јунака.

Марта 1933. године, Булгаков је окончао рад на биографији Молијера, послао је издавачу,¹ а већ 9. априла уследила је негативна рецензија, уредника А. Н. Тихонова.² Његови приговори аутору били су типични за у оно време владајући дух вулгарно-социјалистичког става: књига је написана с немарксистичких позиција, из ње се не види „чије је класне интересе Молијерово позориште заступало“, историјски догађаји са-

¹ Издавач је требало да буде „Државно удружење часописа и новина“ („Жургаз“) Народног комесаријата РСФСР.

² Александар Николајевич Тихонов (1880–1957), руски писац, помоћник Максима Горког, писао под псеудонимом Серебров.

Садржај

Пролог

Разговарам с бабицом	7
1. У мајмунској кући	14
2. Прича о двојици заљубљеника у позориште ...	19
3. Зар нећемо деди да дамо орвјетан?	28
4. Не допада се свакоме да буде тапетар	31
5. У већу славу божију	34
6. Мало вероватни догађаји	46
7. Сјајна дружина	50
8. Путујући глумац	64
9. На сцену ступа принц Конти	7 8
10. Чувајте се, Бургоњци – иде Молијер!	95
11. Буа-ха-ха!!!	99
12. Мали Бурбон	110
13. Попљувани плави салон	120
14. Онај који је ветар посејао	129
15. Загонетни господин Ратабон	134
16. Тужна прича о љубоморном принцу	144
17. После смрти љубоморног принца	149
18. Ко је она?	159
19. Школа драматурга	169
20. Кум – Египћанин	182
21. Гром убио Молијера!	197

22. Заљубљени мрзовољник	206
23. Магични клавсен	210
24. Он васкрсава и изнова умире	214
25. Амфитрион	221
26. Велика недеља	228
27. Господин Де Пурсоњак	231
28. Египћанин се претвара у Нептуна, Нептун у Аполона, а Аполон у Луја	234
29. Заједничко стваралаштво	243
30. Призори у парку	247
31. Мадлена одлази	251
32. Злосрећни петак	256
33. Ти си земља	266
<i>Ейилої</i>	
Опроштај од бронзаног комедијанта	273
Милан Милетић: <i>Окулине сїособносїи Михаила Булїакова</i>	
	275